

УДК 342.537

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.24>

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА НАПРЯМ ЇХ УНИКНЕННЯ

Стець Олег Миколайович,

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Павліченко Євгенія Володимирівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена проблемам розвитку українського конституціоналізму, виявленню проблемних питань та розробці шляхів їх уникнення.

Дослідженнями, які проведені у статті, встановлено, що конституціоналізм – це складне і багатогранне політико-правове, історико-соціальне та культурне явище.

У статті вказано, що конституціоналізм – це теорія і практика конституційного будівництва. Він становить собою особливу систему конституційно-правових відносин, які опосередковують у загальному вигляді повновладдя народу, його суверенітет.

Констатовано, що в Україні присутня суттєва відірваність основоположних конституційних цінностей і принципів від соціальної дійсності. Стан сучасного українського суспільства і політичного процесу в Україні об'єктивно потребує необхідності вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Ці зміни мають сприяти досягненню визначеної у чинній Конституції України мети, пов'язаної, зокрема, з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, а також з необхідністю забезпечення наступництва у конституційному творенні. Подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави зумовлює необхідність належного наукового забезпечення процесу творення національного конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму.

Суспільство і держава постають перед необхідністю усвідомлення вказаних недоліків і внесення відповідних змін до Конституції України.

Наукове забезпечення конституційно-правової модернізації має ґрунтуватися на засадах глибокого опанування теорії сучасного конституціоналізму, всебічного аналізу практики взаємодії України з міжнародними інституціями в питаннях конституційної реформи, творчого осягнення здобутків європейського правового і політичного простору, інтегруватися до якого прагне Україна. Це дозволить визначити оптимальні шляхи конституційного будівництва, які б органічно поєднували кращі зарубіжні напрацювання в цій галузі й усталені вітчизняні правові традиції.

Ключові слова: держава, законність, конституція, конституціоналізм, право, принцип, суспільство, цінність.

Stets Oleg, Pavlichenko Yevheniya. Modern problems of Ukrainian constitutionalism and direction of their avoidance

The article is devoted to the problems of the development of Ukrainian constitutionalism, identification of problematic issues and development of ways to avoid them.

The research conducted in the article has established that constitutionalism is a complex and multifaceted political, legal, historical, social and cultural phenomenon. The article states that constitutionalism in modern scientific doctrine is considered in the historical-philosophical, political and legal aspects. Legal understanding of constitutionalism involves the normative consolidation and practical implementation of the features of constitutionalism, constitutional values and principles with the formation of appropriate regulatory methodology and mechanisms.

It is also shown that constitutionalism is a complex systemic formation, which elements: factual and legal constitution, constitutional theory, constitutional relations, constitutional legal consciousness, constitutional legality and legal order. The basic values of constitutionalism include civil and political freedom, the service of the state to society and law, and civil consent.

Society and the state are faced with the need to realize these shortcomings and make appropriate changes to the Constitution of Ukraine. Elaboration of the concept of amendments to the Basic Law and the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine on its basis is becoming an increasingly important factor in stimulating further development of domestic constitutional and legal thought, raising legal awareness and legal culture. The state of modern Ukrainian society and the political process in Ukraine objectively requires the improvement of the constitutional regulation of public relations. The need and importance of changes to the Constitution is explained primarily by the need to improve the political and institutional design of statehood, the rejection of the vestiges of the Soviet legal heritage, the implementation of the latest political and legal vision of the state.

Scientific support of constitutional and legal modernization should be based on the principles of deep mastery of the theory of modern constitutionalism, comprehensive analysis of Ukraine's interaction with international institutions on constitutional reform, creative understanding of the European legal and political space to which Ukraine seeks to integrate. This will allow to determine the optimal ways of constitutional construction, which would organically combine the best foreign developments in this field and established domestic legal traditions.

Key words: state, legality, constitution, constitutionalism, law, principle, society, value.

Постановка проблеми. Дослідження проблем конституціоналізму в Україні являє собою важливий напрям юридичної науки, пов'язаний з вирішенням комплексу важливих за своїм масштабом задач закріплення конституційного устрою.

Український конституціоналізм наразі сприймається суспільством як провідний фактор побудови правової демократичної держави, подальшого розвитку системи прав та свобод людини, закріплення інституційних структур громадянського суспільства України.

Теорія конституціоналізму відноситься до групи універсальних державно-правових теорій, які розвиваються та збагачуються на засадах побудови правової демократичної соціальної держави.

Процес осмислення специфіки конституційного будівництва в Україні стикається з рядом теоретико-методичних проблем. У цьому зв'язку уточнення понятійного апарату конституціоналізму є актуальною задачею методологічного порядку.

Юридична наука має недостатність наукових праць, присвячених аналізу українського конституціоналізму як з точки зору його історично-правової еволюції, так і формування інституційних характеристик.

Актуальність вивчення розвитку конституціоналізму зростає не лише з теоретико-пізнавальних позицій, але й у прикладному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні сторони розробленості українського конституціоналізму були об'єктом вивчення декількох поколінь юристів.

Серед наукових досліджень можна виділити праці провідних вчених А.А. Алексеєва, С.А. Корфа, В.М. Гессена, Ж.А. Тихомірова та інших за напрямками узагальнення та формами відображення дійсності.

Історія розвитку конституціоналізму знаходить відображення у працях В.І. Сергієвича, А.Д. Градовського, Ф.И. Леонтовича, які розглядали дану проблему через аналіз державно-правових інститутів.

У зарубіжних країнах проблема конституціоналізму досліджувалася вченими Р. Гнейстом, Г. Еллинеком, Ш. Боржо, В. Орландо, С. Джоу, Л. Дюги та іншими.

У сучасних наукових дослідженнях розглядаються різні аспекти теорії та практики конституціоналізму, а саме: філософський, історичний, політологічний, юридичний.

Загальновідомо, що конституціоналізм був започаткований у зв'язку з появою древньогрецьких конституцій, де перші згадки про нього були висвітлені у наукових напрацюваннях древньогрецького науковця-енциклопедиста, Аристотеля [1, с. 288].

Провідні вчені в області правознавства дотримуються думки, що термін «конституціоналізм» був започаткований у науковій думці американським юристом

Г. Дж. Берманом у кінці XVIII – початку XIX ст. [2, с. 42].

Прихильники сучасної зарубіжної юридичної літератури розглядають конституціоналізм у нерозривному зв'язку з обмеженням влади держави та представляють його як сукупність принципів, порядок діяльності та інституційних механізмів, котрі традиційно використовуються з метою обмеження державної влади [3, с. 82].

На думку представників сучасної науки конституційного права, конституціоналізм трактується як складне явище, що містить: конституційні ідеї та категорії, що відображають базові цінності суспільства; масову конституційну свідомість громадян та населення в цілому; конституційні норми, акти та інститути як нормативно-структуроване вираження двох попередніх компонентів; конституційний порядок як процес та стан реалізації конституційних норм [4].

На даний час конституціоналізм розглядаються з широкої та вузької точок зору. У широкому розумінні конституціоналізм це теорія конституції, історія та практика конституційного будівництва. У вузькому розумінні це цілісна система знань про базові політико-правові цінності, котрі знаходять відображення в демократичних конституціях та демократичній конституційній теорії.

За науковими поглядами провідних вчених Ю.М. Тодики та В.С. Журавського, конституціоналізм репрезентується в політичному аспекті як особливий характер відносин поміж державою та суспільством на засадах консенсусу [5, с. 132].

На думку В.Л. Федоренко, юридичний конституціоналізм є системою, у котрій в якості провідних елементів визначаються конституційні норми, конституція, як система політико-правових цінностей, які відображають концепцію, філософію, сутність конституції, а також практику її запровадження [6].

На основі попередніх наукових досліджень можна висувати, що конституціоналізм на даний час представляється як політико-правове явище, що ґрунтується на конституційних засадах.

Метою статті є наукове узагальнення становлення та розвитку конституціоналізму, виявлення сучасних проблем укра-

їнського конституціоналізму та обґрунтування напрямів їх уникнення.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із теорії політико-правових систем, можна відзначити, що конституціоналізм є системою, яка характеризується такими ознаками: інтегрованістю, тобто він є інтегральним явищем; упорядкованістю, що характеризує взаємозв'язок між елементами; складністю, оскільки кожен елемент системи є складним утворенням; відкритістю системи.

До основних інститутів конституціоналізму відносяться: інститут публічної влади, інститут конституційного контролю, інститут конституційної відповідальності.

Метою функціонування системи конституціоналізму є конституційна законність.

Теорія сучасного конституціоналізму це система наукових знань, що надають цілісне уявлення про закономірності розвитку та існуючих зв'язках явищ дійсності при встановленні конституційного устрою, формування політичної системи, що спирається на конституцію як основного інструменту публічної влади, конституційні методи управління.

Отже, конституціоналізм потрібно представляти як теорію, ідеологію та практику конституційного розвитку держави та суспільства.

Сучасний розвиток світового виміру характеризується географічно-політичними змінами, що мають конституційне значення та характеризуються поглибленням системної кризи конституціоналізму у різних його проявах, як інституційних, так і функціональних.

Даний процес супроводжується заостренням протиріччя, посиленням конкуренції між признаними принципами та конституційними цінностями демократії, правами людини, верховенства права та сучасним розумінням національних інтересів, новими вимогами щодо безпеки особи, суспільства, держави в умовах глобальних загроз, що є характерними для XXI сторіччя.

Означена ситуація об'єктивно передбачає потребу формування нової філософії конституціоналізму та розробки нових підходів щодо висування інтегрованих світоглядних, морально-етичних, соціально-економічних, політичних основ сучасного конституціоналізму.

Одночасно вказане потребує визначення нових вимог до сучасного конституціоналізму з урахуванням загальних закономірностей та національно-історичних особливостей конституційного розвитку держави.

У цьому зв'язку до відомих методів вивчення нормативно-правової, публічно-владної складової конституціоналізму потрібно додати соціологічні, історичні, філософські методи пізнання складних, комплексних за своєю природою явищ конституційно-правової дійсності. За таких підходів буде забезпечено процес виявлення та оцінки внутрішніх зв'язків, загальних закономірностей та соціально-культурних особливостей сучасного конституціоналізму.

Наразі конституціоналізм потрібно означати як нормативно-концептуальну модель, що повинна бути заснована на цінностях верховенства права, прав людини, соціальної справедливості та рівності перед законом, У рамках такої моделі мають бути реалізовані різні функції світоглядного, ціннісного, нормативно-регулятивного та виховного й освітнього характеру.

Конституціоналізм на сучасному етапі треба представляти як об'єктивно складений порядок реальних суспільних відносин, котрий заснований на визнаних самим суспільством морально-правових вимог справедливості та міри досягнення свободи.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що конституціоналізм не треба розглядати як процес, який сформований державою та такий, що знаходиться під контролем держави. Держава не може декларувати на основі своїх законів бажаний для неї конституціоналізм, однак, держава повинна створювати умови для доцільного розвитку конституціоналізму.

Відносини, що складають конституціоналізм, передбачають здатність втілювати у собі певні вимоги, нормативні моделі поведінки громадян, посадових осіб, державних органів та держав в цілому у відповідності з ідеалами справедливості та свободи.

Треба звернути увагу, що на сучасному етапі світового розвитку виникає нове транснаціональне правове явище, що пов'язане із формуванням європейського

конституціоналізму. Це нова філософсько-світоглядна, культурологічна категорія, яка призначена висвітлювати наднаціональну правову універсальність та національно-конституційну інтеграцію державно-правових систем Європи в режимі діалогу культур на засадах збереження суверенітету правових систем.

Загалом європейський конституціоналізм використовується як спосіб протидії свавілля влади, як засіб обмеження і конкретизації прав та обов'язків представників державної і місцевої влади, а також для побудови чіткої вертикалі влади.

Звертаючись до реалій розвитку українського конституціоналізму, відзначимо, що проведення конституційної реформи в Україні стосується усіх основних сфер суспільного політичного життя. Її основним завданням є створення правової моделі оновленого суспільства та суверенної держави. Означене завдання пов'язане з проблемою реалізації Конституції, що становить основу конституціоналізму як теорії і практики конституційного будівництва. Конституція – це фундаментальна база чинного законодавства, безпосереднє джерело національного права, яке спрямовує розвиток правової системи, встановлює процедури і акти правотворчості, суттєво позначається на механізмі реалізації норм права.

Нині в Конституції України є доцільним проведення деяких змін для подальшого демократичного розвитку України та удосконалення тексту Основного Закону. Модернізація Конституції України і конституційного законодавства, передусім, повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційно-правовому регулюванні. Ця проблема є важливою і актуальною не тільки для України, але й для будь-якої іншої держави, тому що в конституції будь-якої держави можливі дефекти, подолання яких є необхідною умовою формування та розвитку сучасного конституціоналізму.

Іншою проблемою конституційного законодавства є наявність у ньому прогалин. Прогалини в конституційному праві характеризуються тим, що конкретний вид суспільних відносин не містить урегульованості конституційно-правовими нормами, тобто ці норми відсутні в кон-

ституційному законодавстві, не визначено методи конституційно-правового регулювання суспільних відносин, не закріплено в конституційному матеріалі принципи, на яких повинно здійснюватися їх регулювання. Основним і найбільш прийнятним способом вдосконалення і розвитку конституції є вдосконалення і розвиток конституційного законодавства. Конституція тільки тоді буде несуперечливою і сучасною, коли буде створено струнку, науково обґрунтовану, ієрархічну систему нормативних актів, що дають можливість функціонувати конституції, тобто виникає потреба сформувати систему конституційного законодавства.

Проведений аналіз існуючих у конституційному праві України прогалин і дефектів дає змогу зробити висновок про нагання потребу реформування конституційного законодавства і вдосконалення конституційного права в сучасних умовах нової конституційно-правової спрямованості в Україні з метою конституційного забезпечення політичної реформи в рамках концепції сучасного українського конституціоналізму. Передусім, необхідна його систематизація. Це вимагає повороту законотворення до систематизації існуючого законодавства, побудови раціональної, внутрішньо узгодженої національної системи законодавства.

Сучасний стан конституційного законодавства України характеризується відсутністю його системності, по суті конституційне законодавство представлене невпорядкованою сукупністю величезної кількості нормативно-правових актів, що негативно відбивається на практиці сучасного конституціоналізму. Тому необхідність упорядкування цієї сукупності актів не викликає сумнівів.

Отже, систематизація конституційного законодавства України є актуальною з таких причин. По-перше, галузь конституційного права була пов'язана з істотними змінами, викликаних конституційною реформою в Україні, здійснення якої почалося задовго до прийняття Конституції України, у ході якої було прийнято і приймаються нині нові джерела конституційного права.

По-друге, конституційне правоневпинно розвивається, що викликає потребу при-

йняття нових нормативно-правових актів, які повинні органічно втілюватись в систематизоване конституційне законодавство на основі науково вивірених критеріїв систематизації законодавства. Системний підхід до формування конституційного законодавства слід розуміти як його доповнення не окремими розрізненими законами та іншими нормативно-правовими актами, а їх відповідними блоками, сформованими за певними сферами конституційного правового регулювання.

По-третє, у чинному конституційному законодавстві України значна кількість актів підлягає частим змінам і доповненням, внаслідок чого виникла необхідність у їх новому офіційному опублікуванні. Це доцільно здійснювати в систематизованому вигляді.

По-четверте, конституційне право є первинною, однією з фундаментальних галузей права, що відіграє системну роль у правовій системі України, тому від системності конституційного законодавства безпосередньо залежить якість усіх інших галузей законодавства.

Метою сучасного періоду розвитку конституційного законодавства є формування цілісної системи конституційного законодавства, адаптованого до чинної Конституції України, зорієнтованого на досвід світового й вітчизняного конституціоналізму, найважливіші демократичні загальнолюдські цінності, втілені в принципах сучасного українського конституціоналізму.

У розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі простежується ряд тенденцій. Ці тенденції аналогічні загальним напрямкам розвитку законодавства сучасної України, зокрема: радикальна якісна інновація права, тобто прискорення формування нових галузей та інститутів права й законодавства; інтенсифікація законотворчої діяльності; надання характеру різноманітності форм права; зменшення рівня використання лише форми а й надання значення змістові, ступеня визначеності його норм. Одним із найбільш теоретично і практично важливих питань, зокрема, для структуризації системи конституційного законодавства, як нормативної основи сучасного конституціоналізму, є нормативне визначення і закріплення видів, форм

та ієрархії нормативно-правових актів. Цей напрям ґрунтується на тому, що за природою Конституція є актом установчої влади народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За сучасних підходів під конституціоналізмом розуміють чинні конституційно-правові інститути забезпечені верховенством права, реалізацію прав людини і громадянина, а також систему поглядів і переконань про конституцію, її соціальну сутність і призначення. Конституціоналізму властиві три істотні компоненти – це: певна філософія, система ідей, поглядів, принципів, про правові основи державної влади, про державний устрій суспільства, про права і свободи людини та громадянина; конституційне законо-

давство; практика реалізації принципів і норм, що отримали закріплення в чинній конституції, конституційному законодавстві. Розробка, прийняття змін до Конституції довготривалий процес, що вимагає концептуального та політично виваженого підходу, яке б вибудували професійно-наукове бачення сучасної конституційно-правової політики в Україні. Проводячи конституційні зміни необхідно зберегти краще, що є у чинній Конституції України. Напрями подальших досліджень будуть спрямовані на установлення та розкриття принципів сучасного українського конституціоналізму; обґрунтування та визначення конституційно-правової свободи людини як мету сучасного українського конституціоналізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституціоналізм. Юридична енциклопедія: у 6 т. Ред. кол. Ю. С. Шемшученкота ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.
2. Ситар І.М. Ціннісне обґрунтування західної традиції права в контексті динамічного підходу. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 41–44.
3. История политических и правовых учений: учебник: в 2 томах. Том 2. Нерсисянц В.С. Москва :Юр. Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2018. 352 с.
4. Якимович Я.В. Система витоків антропоцентризму у формуванні сучасного конституціоналізму державної влади. Електронний ресурс. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. № 3. Т. 2. С. 59–69. URL : http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/11.pdf.
5. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С. Журавського. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
6. Федоренко В.Л. Конституція та конституціоналізм: сутність і взаємообумовленість. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Том 2. № 86. С. 78–88.